

HOE TERGEND ZIJN GESCHRIJF TEGEN MIJ OOK MAG ZIJN

Bestuurders van de gemeente Renesse 1890-1930

Hoe tergend zijn
geschrijf tegen mij
ook mag zijn

Arjen J. Roelse

'Voor Mamiep'

Schrijver: Arjen J. Roelse
Coverontwerp: Bravenewbooks
ISBN: 9-789402-13792
© Arjen J. Roelse
Herziene uitgave 2013

Inhoud

<i>Inhoud</i>	5
<i>Voorwoord</i>	7
<i>Politiek-bestuurlijke ontwikkelingen</i>	9
<i>Het landsbestuur</i>	9
Van richting naar politieke partij	9
De antithese.....	11
Naar een nieuwe militaire verdedigingsstrategie	11
De toestand in de landbouw	13
Arbeidswet en Leerplichtwet.....	13
Kabinetten in de periode van 1888 tot 1918.....	16
Mobilisatie en het begin van de Eerste Wereldoorlog	21
Europa in vlammen	22
Belgische vluchtelingen	23
Stijging van de voedselprijzen.....	27
De oorlog in 1916	27
De oorlog in 1917.....	28
Nederland in de verdrukking; de vrede van Versailles	30
Kabinetten in de periode van 1918 tot 1933	32
<i>Het gemeentebestuur van Renesse</i>	39
Het dorp.....	39
Kiesverenigingen	41
De benoeming van Van Boetzelaer.....	41
Dormaar en Leeuwe	42
Het kroningsfeest	47
Johan Hoogenboom, architect.....	47
De Gezondheidscommissie.....	51
Slot Moermond onbewoonbaar	52
Van Boetzelaer contra Lange	54
De algemene gezondheidstoestand in 1909	58
Proefboringen	59
Lambertus Nilant.....	60
Bonder volgde Jespers op als gemeentesecretaris	61

Het Steuncomité	62
Ontploffingen	63
De tram en de kermis	64
Afscheid van Nilant en Dormaar	65
Zomertijd	66
De inhuldiging van Scholder	67
Dokter Spruijt	74
Het rapport over de centrale watervoorziening	75
Scholder en de Distributiewet	75
De theetuin	77
Paulusse over ‘Dorpsbelang’	78
Mechanisatie van de landbouw	82
Samenvoeging van gemeenten	82
Scholenbouw en schoonheidszin	87
De waterleiding	89
Bezuinigen, maar hoe?	94
De toestand van Zierikzee in 1923	97
De brand in de kerk van Burgh	100
Paulusse daagde zijn werkgever voor het gerecht	104
Renesses ‘nee’ tegen de Waterleiding Maatschappij	106
Bonder en het geschil tussen Jonker en De Roo	112
Dokter Lange	123
De meerderheid van den Raad	124

Bronnen	145
----------------------	------------

Verantwoording illustraties	147
--	------------

Personenregister	148
-------------------------------	------------

Voorwoord

De plotselinge, sterke, behoefte van mijn negentigjarige moeder om haar kinderen en kleinkinderen haar geboortehuis te laten zien, bracht me in het voorjaar van 2011 naar Renesse. De huidige bewoners van het huis, die haar met enkele kinderen bij het hek van de achtertuin zagen staan, nodigden haar uit om een kijkje te nemen. Mijn moeder merkte direct op dat de indeling van het huis was veranderd; zij vertelde hoe het rond 1921 was geweest. De huidige bewoners, die hun kennis over het huis hadden ontleend aan bouwtekeningen, bevestigden haar verhaal.

Mijn moeder werd geboren in het voormalige gemeentehuis van Renesse en groeide erin op, tot zij op vijfjarige leeftijd haar vader verloor. Haar vader, Geert Bonder, was gemeentesecretaris van Renesse. Hij woonde met zijn gezin in het pand, dat kantoorruimtes, een raadzaal en een dienstwoning omvatte. Zijn overlijden had grote veranderingen tot gevolg. Twee jaar later moest mijn moeder afscheid nemen van het huis met de hoge vensters en de diepe kozijnen en verhuisde zij met haar moeder en haar drie broers naar Rotterdam.

De verhalen over haar jeugd maakten mij nieuwsgierig naar haar vader, naar zijn leven als gemeentesecretaris en naar de personen waar hij mee te maken had.

Aanvankelijk veronderstelde ik dat het einde van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw een rustige voortzetting van de lange negentiende eeuw was geweest. Ik leerde al snel dat dat beeld niet juist was. Die tijd kan eerder worden getypeerd als een tijd van grote maatschappelijke veranderingen, als een tijd waarin politieke partijen en vakbonden ontstonden, waarin het algemeen kiesrecht werd ingevoerd en waarin de Eerste Wereldoorlog het leven in Nederland sterk beïnvloedde. De overheid maakte een ontwikkeling door waarbij zij niet langer louter handhaver was van de openbare orde en beschermer van het eigendom, maar beschermer werd van het maatschappelijke en het persoonlijke leven.¹

Van mijn grootvader, waar ik meer over te weten ben gekomen, maar niet genoeg om zijn geschiedenis centraal te zetten, verschoof mijn interesse naar de bestuurders van Renesse. Welke maatschappelijke

¹ Rooy, Piet de *Republiek van rivaliteiten, Nederland sinds 1813*, Haarlem: Piet de Rooy, 2002

vraagstukken deden zich voor, hoe hebben bestuurders en inwoners deze opgelost? Hebben de Renessenaren hun eigen geschiedenis kunnen schrijven, of besliste Den Haag daarover? Om op deze vragen antwoord te kunnen geven, heb ik de vraagstukken van het landsbestuur tegenover die van het regionale bestuur gezet. Veel veranderingen kwamen immers via de regering in Renesse terecht.

Na de komst van politieke partijen in de Tweede Kamer, werd in Renesse in 1887 de Liberale Kiesvereniging opgericht. Pas na de invoering van het algemeen mannenkiesrecht kregen de inwoners van Renesse in 1919 de gelegenheid te stemmen op kandidaten van verschillende politieke richtingen. Er kon zowel worden gestemd op kandidaten van de lijst 'Vrijzinnigen' als op die van de lijst 'Dorpsbelangen'. In 1923 kwam daar de lijst 'Rechtse kiezers' (confessionele kiezers) nog bij.

Renesse kreeg te maken met verschillende nieuwe sociale wetten en, gedurende de Eerste Wereldoorlog, met de opvang van Belgische vluchtelingen en de uitvoering van de Distributiewet. Nationaal gecoördineerde aangelegenheden.

De politieke problemen die de antithese opleverde voor het landsbestuur, de geïntroduceerde politieke scheiding tussen 'gelovigen' en 'ongelovigen', met de christelijke partijen enerzijds en de niet-christelijke partijen (liberalen, vrijzinnig-democraten en de Sociaaldemocratische Arbeiders Partij) anderzijds, deden zich in Renesse niet voor. Daar worstelde het gemeentebestuur met de bestuurlijk-politieke vraag of zij haar inwoners om redenen van de volksgezondheid moest verplichten tot de afname van leidingwater. Ik dank Sabine Maas, mijn vrouw, voor haar geduld tijdens de uren die ik aan het schrijven van dit boek besteedde en Bjinse Dankert voor het lezen van het manuscript en het geven van zijn waardevolle commentaar.

Politiek-bestuurlijke ontwikkelingen

Het landsbestuur

Van richting naar politieke partij

De christendemocratische, protestantse, Antirevolutionaire Partij (ARP) werd in 1878 opgericht door Abraham Kuyper. Daarmee kreeg de antirevolutionaire richting een partijverband. De ARP was de eerste nationale politieke partij in Nederland.

‘Voor dien tijd waren er natuurlijk in Nederland, waar vrijheid van vereniging en vergadering en van het gesproken en geschreven woord bestond, ook al politieke partijen. Maar ze droegen meer een plaatselijk dan een landelijk karakter. Als men onder een politieke partij verstaat een wel georganiseerde, over het hele land verdeelde, groep van geestverwante personen, die verenigd op den grondslag van een staatkundig program gemeenschappelijke politieke doeleinden nastreven, dan was er voor het boven genoemde jaar in ons land geheel geen politieke partij. Dan waren er alleen richtingen. Men sprak dan ook in die dagen herhaaldelijk van de antirevolutionaire, de liberale en de conservatieve richting. Politieke programs, in landelijke vergaderingen vastgesteld, waren er niet. Het woord partij had in veler oren een hatelijke klank.’ En dat was niet alleen zo bij de conservatieven. Ook een man als Thorbecke, de leidsman der liberalen, wilde nog in het jaar 1849, zoals blijkt uit een uitspraak in de Tweede Kamer, van het bestaan van politieke partijen niets weten. ‘De Kamerleden moesten vrij zijn.’²

Bij de in 1879 gehouden tweejaarlijkse verkiezingen had de liberale richting haar overwicht behouden. Vijftig van de zesentachtig leden van de Tweede Kamer behoorden tot deze richting. ‘Het was geen wonder dat bij de, het lot van het land bepalende, liberalen en conservatieven, hoezeer ook onderling verdeeld, de overtuiging stand hield dat ’s lands bestuur, met uitsluiting van andere groepen, een hun van nature toekomend recht was.’³

² Wilde, J.A. de en C. Smeek *Het volk ten baat, de geschiedenis van de AR-partij*, Groningen: Jan Haan, 1949

³ Jong, L. de *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog 1919-1945*, deel 1, Voorspel, 's Gravenhage: Martinus Nijhoff, p. 24

De Sociaaldemocratische Bond (SDB), een revolutionair-socialistische partij, ontstond in 1881 als samenbundeling van enkele plaatselijke verenigingen. De bakermat van de bond lag in Friesland, dat in die tijd veel armoede kende, met name onder veenarbeiders.⁴ In 1893 nam het congres van de SDB een motie aan die inhield dat de bond nooit meer aan verkiezingen zou deelnemen. Socialisten die het niet eens waren met deze beslissing richtten in 1894 onder leiding van Pieter Jelles Troelstra de Sociaaldemocratische Arbeiderspartij (SDAP) op. Als belangrijkste eis formuleerde deze nieuwe socialistische partij de invoering van algemeen kiesrecht. Bij de Tweede Kamerverkiezingen in 1897 kwam de SDAP met twee zetels in de kamer.

In 1883 kwam de 'Proeve van een program van een katholieke partij' tot stand en in 1897 ontstond een overkoepeling van de rooms-katholieke kiesverenigingen.

De katholieken sloten rond 1880 een verbond met de Antirevolutionairen; beide stromingen streefden naar financiële gelijkstelling van bijzonder en openbaar onderwijs.

De liberalen voelden zich door deze ontwikkelingen gedwongen zich ook te gaan organiseren. Op 4 maart 1885 richtten zij de Liberale Unie op als federatie; plaatselijke liberale kiesverenigingen konden zich bij de federatie aansluiten. De omvorming van richting naar partij viel samen met de groei van tegenstellingen binnen de partij; het verschil tussen de behoudende en de progressieve leden werd groter. Door deze ontwikkeling ontstonden verschillende nieuwe liberale partijen.

De Radicale Bond ontstond in 1892. Deze bond was op het gebied van het kiesrecht en de sociale kwestie vooruitstrevender dan de Liberale Unie. De aanhang kwam voornamelijk uit Amsterdam. Van 1893 tot 1901 had de Radicale Bond ook enkele vertegenwoordigers in de Tweede Kamer, met M.W.F. Treub als voorman. De Radicale Bond streefde naar de invoering van het algemeen kiesrecht en naar bestrijding van sociale achterstanden. De welvaart moest worden bevorderd en er dienden sociale wetten te komen en verplichte verzekeringen tegen ziekte, invaliditeit en werkloosheid. Andere

⁴ www.parlement.com, 13/12/2013. De website is een initiatief van het Parlementair Documentatie Centrum van de Universiteit Leiden.

programmapunten waren: afschaffing van de Eerste Kamer, invoering van de leerplicht, een algemene militaire oefenplicht, progressieve inkomstenbelasting en ontwikkeling en zelfbestuur van Nederlands-Indië. De overheid moest verder zorgen voor goede huisvesting en voor een wettelijke regeling van het arbeidscontract. Nutsbedrijven en de spoorwegen dienden in handen van de overheid te zijn.

In 1901 ging de Radicale Bond, met de van de Liberale Unie afgescheiden linkervleugel, op in de Vrijzinnig-Democratische Bond.

De Bond van Vrije Liberalen werd in 1906 opgericht. De conservatieve Oud- of Vrije Liberalen stonden tegenover de gematigd vooruitstrevende Liberale Unie. 'De Vrije Liberalen hielden grotendeels vast aan het negentiende-eeuwse economische liberalisme (laissez faire).'

De antithese

In de periode 1888-1918 stond de antithese centraal. Deze leer van Abraham Kuyper ging uit van een politieke scheiding tussen gelovigen en niet-gelovigen. De protestant-christelijken (Antirevolutionairen en Christelijk-Historischen) en katholieken vormden de rechterzijde, en de liberalen de linkerzijde. Afwisselend traden kabinetten op van 'rechts' of 'links'.⁵ In 1888 behaalde het rechtse verbond (de 'coalitie') een meerderheid, en kon een rechts kabinet worden gevormd, het kabinet Mackay.

Het liberale ('linkse') kabinet Pierson (1897-1901), werd bekend als 'het kabinet van sociale rechtvaardigheid' omdat het sociale wetten tot stand bracht, zoals de Woningwet, de Ongevallenwet en de Leerplichtwet.

Naar een nieuwe militaire verdedigingsstrategie

In 1815 had koning Willem I besloten tot uitvoering van het plan dat voorzag in een vernieuwing van de Hollandse Waterlinie, een verdedigingslinie die nog uit de 17e eeuw dateerde. De vernieuwing werd pas rond 1870 voltooid. Het stelsel van sluizen, forten en andere werken, dat de Nieuwe Hollandse Waterlinie ging heten, maakte het mogelijk om gebieden onder water te zetten om daarmee de doortocht van de vijand te belemmeren. Door de waterlinie kon men voor de

⁵ www.parlement.com, 12/14/2013

verdediging met een naar verhouding klein leger volstaan. Technische ontwikkelingen achterhaalden dat optimisme. Tegen de granaten van modern geschut waren de meeste forten niet bestand. Ondanks deze constatering is men nog lang doorgegaan met het bouwen van forten. Bij de verdedigingsstrategie ging men vanaf 1885 niet meer uitsluitend uit van de gedachte dat een vreemde mogendheid Nederland zou kunnen binnenvallen en bezetten, maar ging men ook rekening houden met de mogelijkheid van grensschending bij een Frans-Duits conflict. Militaire beleidsmakers gingen om die reden aandringen op de vorming van een veldleger dat op flexibele wijze kon worden ingezet.

In november 1890 overleed koning Willem III op drieënzeventigjarige leeftijd. Na het overlijden van de koning volgde zijn tienjarige dochter Wilhelmina hem op, onder het regentschap van Emma, de tweeëndertigjarige tweede echtgenote van Willem III.

In 1898 werd de wet ‘ter afschaffing van de plaatsvervanging’ aangenomen; de persoonlijke dienstplicht werd ingevoerd. In de operatieplannen werd een plan opgenomen voor een aanval op de flank van een door Limburg en Brabant trekkend Duits leger.⁶ De persoonlijke dienstplicht werd in 1901 ingevoerd, maar de opbouw van het nieuwe leger, waarmee men toen een bescheiden begin maakte, werd door zuinigheid en door perfectionisme geremd.⁷ De opleidingsduur werd teruggeschroefd van twaalf naar achtenhalve maand, als prijs voor de uitbreiding van de strijdkracht.

Over de dreiging van een Europese oorlog was in het parlement veel gedebatteerd. Premier Kuyper had in 1905 nog overwogen of een vorm van samenwerking met de Duitsers niet beter was. Tot concrete stappen had dat niet geleid. De werkelijkheid werd gecompliceerd door de koloniale belangen. Nederland was zelf niet in staat Indië te verdedigen en was op dat punt afhankelijk van de Engelsen. Elk bondgenootschap leek gevaren op te leveren voor ofwel het moederland ofwel de kolonie.

⁶ Klinkert, W. *Het vaderland verdedigd. Plannen en opvattingen over de verdediging van Nederland 1874-1914*, Sectie Militaire Geschiedenis, 1992

⁷ Jong, L. de *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog 1939-1945*, deel 1, Voorspel, p. 40

De toestand in de landbouw

Na de afschaffing van de invoerrechten op granen en peulvruchten in 1877 was Europa, en ook Nederland, gestart met het importeren van graan.⁸ Dit leidde tot een forse daling van de graanprijs en tot een crisis in de landbouwsector. De liberale economische politiek pakte ongunstig uit; de Nederlandse boeren moesten meer voor de wereldmarkt gaan produceren en minder voor de nationale markt.⁹ In dezelfde periode werd de landbouw geleidelijk gemechaniseerd; er werden nieuwe machines geïntroduceerd: de aardappelploeg, voor het poten en wieden van aardappelen, de aardappelrooier en de dorsmachine. Deze machines werden nog door paarden getrokken.

In 1886 stelde minister Heemskerk een staatscommissie in die tot taak kreeg onderzoek te doen naar de toestand van de landbouw, advies te geven en voorstellen te doen ter bevordering van de ontwikkeling van de landbouw in Nederland. In 1890 kwam de landbouwcommissie met voorstellen op het gebied van de boterhandel, het onderwijs, de belasting, het pachtwezen en de kredietverstrekking. Veel voorstellen werden door de regering overgenomen. De boeren zochten een uitweg door de productie verder te rationaliseren en te organiseren.

In 1895 begon de agrarische sector zich weer te herstellen en die opgaande lijn hield aan tot in de jaren twintig. In de periode van 1897 tot 1907 nam de uitvoer van landbouwproducten toe met vijftig procent. In 1907 werd voor 210 miljoen gulden uitgevoerd.¹⁰ Dat is ongeveer vergelijkbaar met 2,3 miljard euro in 2013.¹¹

Arbeidswet en Leerplichtwet

In 1886 en 1887 onderzocht de parlementaire enquêtecommissie Goeman-Borgesius de toestand in Nederlandse fabrieken en werkplaatsen. Voorzitter van de negen leden tellende enquêtecommissie was de liberaal Verniers van der Loeff. Goeman-Borgesius gaf als Kamerlid de aanzet tot deze arbeidsenquête. Later bracht hij, als minister van Binnenlandse Zaken, o.a. de Woningwet en de Gezondheidswet tot stand. De commissie verhoorde honderdzesenviertig fabrikanten, arbeiders en artsen over werkzaamheden en arbeidsomstandigheden. De uitkomsten waren

⁸ *Middelburgse Courant* (MC) 02/03/1877, p. 3-4

⁹ *Zierikzeesche Nieuwsbode* (ZN) 04/09/1894, p. 2-4

¹⁰ Vooruit; 28/05/1913, p. 5-8

¹¹ <http://www.iisg.nl/hpw/calculate-nl.php>

verbijsterend: dodelijke ongelukken waren in fabrieken volstrekt normaal, net als werkdagen van twaalf uur. En er bestond geen pensioen, dus mensen werkten tot hun dood. ‘Zij werken tot het laatste toe,’ vertelde een bedrijfsleider. ‘Ik ken geen ouder volk dan vijfenvijftig, zesenvijftig en zevenenvijftig jaar.’ Niet alleen de mannen werkten zich kapot. Zo ondervroeg de commissie de zevenenvijftigjarige Johanna Hoogveld. Zij werkte al achtenveertig jaar in een textielfabriek. Vanaf haar twintigste sloeg ze tien uur per dag met een ijzeren hamer patronen in het textiel. Zelfs winkelmeisjes werden uitgeput; zij kregen lichamelijke klachten omdat ze nooit mochten zitten. De commissieleden konden dat bijna niet geloven. ‘Overdrijft gij niet wanneer gij zegt dat gij veertien uren onafgebroken op de benen staat?’ vroegen ze de achttienjarige Mina Kok. ‘Daarin overdrijf ik niet,’ antwoordde zij. Nederland was geschokt door de verhoren.

Gedurende het kabinet Mackay bracht minister Ruijs van Beerenbroek in 1889 de Arbeidswet tot stand. De Arbeidswet was gericht op een beperking van de arbeidstijd en de bescherming van kinderen, jeugdigen en vrouwen tegen de risico's van het werk zelf. De werkdag van vrouwen en kinderen mocht voortaan niet langer dan elf uur duren. Voor winkelmeisjes stond vanaf 1902 een stoel in de winkel.¹²

Tijdens het kabinet Pierson werd de Leerplichtwet ingediend. Het Memorie van Antwoord verscheen in maart 1899. Goeman Borgesius, de minister van Binnenlandse Zaken, die evenals Cort van der Linden zijn tweede voornaam aan zijn achternaam had gevoegd, bestreed de gedachte van sommige leden van de Tweede Kamer dat het hem te doen was om de invoering van schoolplicht. Hij gaf aan dat het onderwijs zowel thuis, als op school, kon worden gegeven, mits het deugdelijk onderwijs was. Van de ouders, die in zijn ogen onvoldoende besef hadden van de betekenis van goed onderwijs en die hun kinderen maar lieten rondzwerven, verwachtte hij dat zij later erkentelijk zouden zijn voor het genomen initiatief. De mening dat de verplichting tot het zenden van kinderen naar de school voor behoeftige ouders ernstige bezwaren opriep, sprak de minister niet geheel tegen. Na de invoering van de leerplicht vond de minister een afzonderlijke regeling voor de veldarbeid door kinderen niet noodzakelijk. Naar zijn mening zou de

¹² www.innl.nl/page/1065/nl, 20/12/2013

invoering van de leerplicht de veldarbeid door kinderen beperken. De minister was overigens wel bereid om tegemoet te komen aan de wens van enkele leden van de Tweede Kamer om het mogelijk te maken dat, gedurende de tijd dat de hulp van de kinderen voor de landbouw noodzakelijk was, de scholen hun deuren zouden kunnen sluiten.¹³ In 1900 aanvaardde de Tweede Kamer de Leerplichtwet, die kinderen van zes tot twaalf jaar verplichtte op school, of thuis, onderwijs te volgen. Deze wet maakte een einde aan de kinderarbeid in Nederland. De wet maakte inderdaad een uitzondering voor kinderen van boeren, die tijdens de oogsttijd mee moesten helpen. Op 1 januari 1901 werd de wet van kracht. Elke gemeente werd verplicht een commissie tot wering van schoolverzuim in te stellen en de commissie van middelen te voorzien. De commissie moest in de vorm van jaarverslagen aan de gemeente rapporteren over het schoolverzuim.

¹³ ZN 16/03/1899; p. 2-4

Kabinet Mackay (1888-1891)

Het eerste zogenaamde coalitiekabinet, bestaande uit katholieke en antirevolutionaire ministers. Vorming van dit kabinet werd mogelijk door de overwinning van katholieken en ARP bij de Tweede Kamerverkiezingen. Naast katholieke en antirevolutionaire telde het kabinet ook twee conservatieve ministers.

Het kabinet Mackay streefde naar een regeling voor de subsidiëring van het bijzonder onderwijs. In 1889 bracht het kabinet hierover een wet tot stand, ondanks de liberale meerderheid in de Eerste Kamer.

Kabinet Van Tienhoven (1891-1894)

Dit liberale kabinet werd gevormd na de verkiezingen van 1891, waarbij 'rechts' haar meerderheid verloor. Het kabinet streefde naar uitbreiding van het mannenkiesrecht. Minister Tak van Poortvliet kwam met een wetsvoorstel dat het echter niet haalde.

De verkiezingsstrijd in 1894 stond geheel in het teken van de uitbreiding van het kiesrecht. De vooruitstrevende liberalen en een deel van de antirevolutionairen wilden daarbij verder gaan dan de oud-liberalen en het conservatieve deel van de ARP. Bij de katholieken was de overgrote meerderheid tegen al te vergaande kiesrechtuitbreiding.

Minister Tak van Poortvliet kwam in 1892 met een wetsvoorstel, waardoor iedere volwassene man die kon lezen en schrijven het kiesrecht zou krijgen. De liberaal-conservatieve en katholieke zijde en van een deel van de antirevolutionairen verzetten zich daartegen. De aanvaarding van een wijzigingsvoorstel waardoor minder mensen kiesrecht zouden krijgen, was voor Tak reden om het wetsvoorstel in te trekken. De Kamer werd ontbonden en Taks voorstel werd inzet van de verkiezingen.

De anti-Takkianen wonnen de strijd. De kiesrechtstrijd leidde tot splitsingen in de ARP en de Liberale Unie.

Kabinet Röell (1894-1897)

Dit kabinet bestond voor het merendeel uit gematigde, anti-Takkiaanse liberalen. De katholieken krijgen in ruil voor steun aan het kabinet één minister. Minister Sam van Houten voerde een nieuwe Kieswet in, die

¹⁴ www.parlement.com, 20/12/2013